

Numele propriu în procesul traducerii biblice

Sabina ROTENȘTEIN*

Key-words: *proper names, translation, biblical text, grapho-phonetical adaptation, semantical adaptation.*

Integrând traducerea în cadrul proceselor interculturale, E. Nida (1959: 15-18) spune că găsirea echivalenței celei mai potrivite este problema centrală a oricărui act de comunicare, de la cel mai simplu la cel mai complicat. A obține „echivalența naturală” (Nida 1959: 19) înseamnă a produce același efect în receptorul limbii-țintă ca cel stârnit în receptorul textului-sursă. Factorii care influențează orice proces de comunicare sunt patru: emițătorul sau sursa, receptorul, mesajul și cadrul cultural în care se desfășoară comunicarea. Fiecare act de vorbire chiar în interiorul unei singure culturi presupune un efort de înțelegere, atâta vreme cât reprezentarea mentală a lumii și a limbii este diferită pentru vorbitor și pentru ascultător. Situația este cu atât mai complicată în cazul unui real proces de traducere când diferențele lingvistice și culturale împiedică transpunerea exactă (ibidem). Adaptarea înțeleșurilor și formelor dintr-o limbă în alta presupune un proces de „negociere” (Eco 2007: 18). Traducătorul negociază ce poate pierde și ce e nevoit să adauge pentru a reuși să redea cea mai potrivită expresie în limba-țintă, pentru că traducerea înseamnă «dire presque la même chose» (Eco 2007: 8), câteodată într-un mod mai explicit, câteodată mai implicit decât originalul: „Á ce stade, ce qui fait problème, ce n'est pas tant l'idée de la *même chose*, ni celle de la *même chose*, mais bien l'idée de ce *presque*” (Eco 2007: 8). A obține o echivalență de efect înseamnă a intra în sfera negocierii, a selecta nivelul considerat reprezentativ și a renunța la celelalte. În acest sens, o traducere este întotdeauna o problemă de opțiune în echilibrarea pierderilor inevitabile și a compensațiilor indispensabile pentru transmiterea semnificațiilor textului-sursă.

Traducerea onomasticii biblice este orientată de necesitatea redării, pe de o parte, a funcției referențiale a numelui propriu, pe de alta, a sensurilor conotative legate de acesta și relevante în anumite contexte, cu valențe simbolice, ale textului sacru. De asemenea, noul termen onomastic va tinde să se integreze sistemului românesc și va suporta, în consecință, unele transformări formale. Din această perspectivă, se pot distinge două modalități principale de adaptare a numelor proprii în textul biblic românesc: adaptarea formală (grafo-fonetică și morfologică) și adaptarea semantică.

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, România.

Adaptarea formală

Acest tip de adaptare presupune preluarea formei numelui propriu din limba-sursă ținând cont de ortografia și/ sau fonetica originală. Traducătorul pune accentul pe redarea funcției referențiale a numelui și neglijează conotațiile acestuia din limba-sursă. În analiza traducerii numelor proprii biblice vom urmări acest tip de adaptare pe două niveluri lingvistice:

1. Nivelul grafo-fonetic.

Traducătorul redă forma fonetică sau grafică a numelui propriu, operând modificări ale expresiei așa încât aceasta să corespundă noului sistem fonetic și grafic în care urmează a fi încadrat. Câteva aspecte ale adaptării grafo-fonetice care marchează etape în evoluția acesteia în limba română pot fi surprinse prin analiza toponimului biblic *Betleem*. Nume cu o mare răspândire în mediul bisericesc și, în consecință, beneficiind de o largă notorietate, forma toponimului a suferit diverse modificări în decursul secolelor, după cum o atestă seria de variante de mai jos:

Vitleem/ Vithleem (CORESI TETRAV.) – *Vetleaem* (PO) – *Vitleaem/ Vitleaim* (NTB) – *Vithleaem* (MS. 45) – *Vithleem* (MS. 4389, ȘAGUNA) – *Vifleim/ Vifleem/ Viflaim/ Vifleaim/ Vifleaem/ Vithleem/ Vithleim/ Vithleaim/ Vithleiam* (VULG. BLAJ) – *Vitleim/ Vitleaem/ Vitleaiam/ Vitleem/ Vifleem/ Vifleaem* (MICU) – *Vitleem/ Vitleim* (B1914) – *Betleem/ Vitleem* (B1944) – *Bethleem* (HELIADÉ) – *Beth-Lehem/ Bet-Lehem/ Betlehem/ Betleem* (BRIT. 1911/1921) – *Betleem* (NITZ., CORN. 1921/1926, RADU-GAL., B1968, ANANIA)

Diversele forme ale numelui au fost generate de modalitățile de adaptare grafo-fonetică, cu transformări mai ales în privința consonantismului: substituțiile de sunete *b-v* și *f-th-t*. Etimonul ebraic **בֵּית־לֶחֶם**, termen compus cu semnificația ‘Haus des Brotes’ (BE), ‘place of bread’ (DB), a trecut în greacă sub forma *βηθλεέμ*, unde oclusiva labială sonoră *β*, moștenită din indo-europeană (cf. lat. *b*, scr. *b*), păstrată până în secolele al IV-lea și al V-lea î. Hr., suferă un proces de alterare și devine spirantă (Ștef 1962: 179). În aceste condiții, transcrierea literei grecești *β* se face printr-un sunet capabil să redea spirantizarea. Limba slavă l-a redat prin slova **в**, după cum o atestă biblia de la Ostrog prin forma: *вѣтлѣемъ*. Variantele au trecut și în română conform pronunției slave și grecești. Astfel, apare *Vitleem/ Vithleem* la CORESI TETRAV., *Vithleem* în MS. 4389, texte traduse după originale slave. Scrierile care au avut la bază un original grecesc redau și ele această pronunție prin *V-*: MS 45, rezultat al traducerii milesiene și al reviziei unui anonim moldovean¹, atestă formele *Vithleaem*, iar BB cunoaște numai forme cu constrictivă: *Vithleaem(ul)*, *Vithleem*, *Vithleaim*. Plecând de la textul *Bibliei de la București*, cu o puternică influență asupra scrisului bisericesc ulterior, formele în *V-* inițial s-au perpetuat, continuând acest tip de adaptare grafo-fonetică a toponimului: ȘAGUNA, MICU atestă

¹ Drept autor al reviziei, N.A. Ursu îl consideră pe Dosoftei, mitropolitul moldovean, în urma analizei pasajelor din parantezele unghiulare roșii, completate de către revizor în traducerea lui Milescu după ediția lui R. Daniel, a căror limbă este extrem de apropiată de restul textului manuscrisului, atât ca stil și lexic, cât și prin particularitățile fonetice și morfologice specific moldovenești (2003: 357 sqq).

forme similare, iar, mai târziu, acestea apar și în B1914, care este izolată, din acest punct de vedere, în epocă, atestând forme onomastice vetuste. Toponimul apare însă în această variantă, cu *V-* inițial, și în texte care au un original latin precum PO și VULG. BLAJ: *Vetleaem* și, respectiv, *Vifleim(ul)*, *Vifleem*, *Viflaim*, *Vifleaim*, *Vifleaem(ul)*, *Vithleem(ul)*, *Vithleim(ul)*, *Vithleaim*, *Vithleiam*. Forma este întrucâtva surprinzătoare, de vreme ce nu corespunde nici pronunției, nici ortografiei latine. Etimonul latinesc *Bethlehem* se citește cu oclusivă, deci adaptarea numelui, fie bazată pe forma scrisă, fie pe cea fonetică, trebuia să prezinte un *B-* inițial. Deși un toponim de asemenea notorietate poate apărea cu o formă deja impusă în limbă și acceptată de comunitatea de vorbitori, adaptările *b* latin → *v* românesc în cazul unor nume prea puțin sau deloc cunoscute de către traducători, care le-au redat spontan în această formă, poate indica și o altă explicație². Uniții de la Blaj au adoptat o tipologie specifică adaptării numelor proprii din greacă și slavă, dominantă în epocă, în toate textele bisericești răsăritene. Prin aceasta doreau să se distanțeze de textele catolice care au preluat onomastica după model latin și totodată să-și afirme identitatea ritualică care rămăsese de tip oriental, în ciuda celei dogmatice de sorginte apuseană³.

Urmărirea evoluției formelor arată că adaptarea cu *V-* inițial este dominantă până la jumătatea secolului al XIX-lea indiferent de original, după care adaptările atestă extrem de frecvent *B-* inițial, prima formă rămânând izolată și fiind apoi eliminată. Influența foneticii onomasticii ebraice, cunoscute prin traduceri care se fac la sfârșitul secolului al XIX-lea și în cel de-al XX-lea direct după textul masoretic, duce la modificarea multor nume proprii, printre care și a toponimului aici în discuție la care *V-* este înlocuit cu *B-*. De asemenea, curentul de relatinizare a formelor onomastice din antroponimia generală, înscris într-un cadru cultural mai

² În cazul unor nume precum *Iavil*, textul *Paliei* prezintă o formă cu constrictivă, dar vocalizarea nu este cea a Septuagintei, ci cea din textul Vulgatei, utilizată de traducători alături de Pentateuhul lui Heltai drept original (lat. *Label*, magh. *Iabal*). Apariția unei variante cu *v* pentru *b* latin și *i* pentru *e* demonstrează existența unor deprinderi de adaptare de tip greco-slav, pe care traducătorii le utilizau indiferent de original, și nu neapărat existența unui text grec sau slavon, unde aceste nume apar sub forma gr. Ιωβήλ și, respectiv, sl. Иѡвїа . În același fel apare și varianta *Iavel* din *Vulgata de la Blaj*, unde vocala *e* este păstrată după latinescul *Label*, iar consoana este transformată în conformitate cu modalitatea de adaptare de tip greco-slav. Forma *Iovil* a tipăriturii bucureștene din 1688 preia întocmai gr. Ιωβήλ , cu vocalizarea specifică Septuagintei.

³ Traducerea *Vulgatei de la Blaj s-a* realizat, conform constatărilor lui Ioan Chindriș (Chindriș, Iacob 2007: 145), după textul latin al ediției din 1690 de la Veneția, care respecta modelul autorizat de Biserica Catolică prin Sinodul de la Trident și diferit, în ce privește numărul cărților biblice, de Septuaginta. Dar Petru Pavel Aron, încercând stabilirea unei punți de legătură între dogma catolică și latura orientală a bisericii uniților, așază printre cărțile canonice și *Rugăciunea lui Manasie*, *3 Ezdra*, *4 Ezdra*, excluse de modelul tridentin al catolicilor (ibidem). Împletirea în aceeași realizare culturală a doctrinei bisericii apusene și a cutumelor confesionale răsăritene este vizibilă și în planul onomasticii: deși originalul este latin, numele proprii sunt rediate fie în forma lor consacrată deja de tradiția anterioară de tip greco-slav, fie într-o variantă adaptată după tipologia preluării formelor onomastice din limbile slavă și greacă, utilizate de biserica ortodoxă drept limbi sacre.

larg de reafirmare a romanității limbii noastre⁴, s-a repercutat și asupra numelor proprii biblice. Biblia lui Heliade Rădulescu este un astfel de exemplu prin încercarea de adaptare a numelor din textul grecesc după tipologia utilizată în acest scop în limba latină. Și aici forma toponimului va fi transformată în *Bethleem*. Ambele influențe, una intrinsecă onomasticii biblice și alta specifică limbii române în ansamblu, au determinat modificarea sunetului inițial din *V-* în *B-*.

Numele biblic are și un corespondent în lexicul comun atestat într-o mare varietate de forme, prezentând aceeași modificare fonetică: *vicleim*, *vicleiem*, *vișleim*, *vișlaim*, *viclei*, *vicleien*, *vicliem*, *vișleiem*, *vișliem*, *vișlăim*, *vișlăiem*, *vitileim*, *vitflaiem*, *vefleim*, *betleiem*. Termenul, substantiv neutru, este întâlnit cu mai multe sensuri: 1. dramă populară veche, de origine creștină, reprezentând nașterea lui Hristos, jucată de obicei de către flăcăi în costume caracteristice în zilele Crăciunului, irozi; cântece sau versuri care narează nașterea lui Hristos, spuse cu prilejul reprezentării acestei drame; 2. reprezentație teatrală cu păpuși având ca temă nașterea lui Hristos; (regional) vertep (DLR 2010: s. v.). Termenul pare să fi avut o relativă frecvență în uz, de vreme ce are un derivat, *vișleimaș*, cu sensul ‘persoană care face parte dintr-un grup care umblă cu vicleimul’ și ajută la formarea unei locuțiuni adverbiale: *de vicleim* ‘caraghios, ridicol’ (ibidem). Termenul a intrat în folclorul românesc prin numele unei drame religioase, *Vicleimul*, formă de teatru popular propriu-zis, determinat de influențe târzii de natură cărturărească, unde dialogul, costumele și măștile au un rol important (Haja 2005: 64). Forma cea mai frecventă este *vicleim*, cu transformarea *tl < cl*, care poate fi găsită și la termeni precum *hitlean < hiclean/ viclean*, indicând circulația în limba vorbită a termenului. Forma este conservată în textele literaturii populare și culte până astăzi, dar existența celorlalte variante și multitudinea acestora arată că legătura formelor create prin antonomază⁵ cu numele propriu originar nu s-a rupt: *betleiem* reia o formă târzie a toponimului. Originea cărturărească a acestei drame religioase, precum și relaționarea permanentă în cadrul reprezentației cu toponimul aferent a permis păstrarea legăturii și modificarea formală a numelui comun după cel propriu.

⁴ Cercetătorii care au studiat diacronic prenumele românești (vezi Cristureanu, Tomescu) au remarcat o modificare radicală în această perioadă determinată de reorientarea spre formele onomastice apusene și părăsirea variantelor tradiționale dominante până atunci atât în plan rural, cât și urban. Apar dublete precum *Ambrosie/ Amvrosie*, *Beniamin/ Veniamin*, *Febronia/ Fevronia*, *Lucian/ Luchian*, *Marcel/ Marchel*, *Cezar/ Chesaris*, *Sabin/ Savin* (Cristureanu 2006: 31) care afectează chiar unele nume calendaristice bine inserate și vechi în sistemul onomastic românesc tradițional (forma *Bazil* pentru *Vasile*). Deși tratamentul lor ulterior a fost diferențiat (unele s-au menținut, altele au fost eliminate, considerate drept pedante), ele au creat o segregare a onomasticii în zone definite prin trăsăturile popular/arhaic, pe de o parte, și urban/cult, pe de alta.

⁵ Facem o distincție între antonomază și lexicalizare: antonomaza se realizează prin modificarea numelui propriu pe planurile: formal (apar formele de plural, determinarea), referențial (trimiterea la alt referent decât cel originar), semantic (selectarea unui sens din aria de sensuri conferite discursiv numelui propriu). Nu este obligatoriu ca modificarea să se realizeze pe toate planurile, iar, în antonomază, cuvântul nu își pierde total legătura cu numele propriu, uneori chiar conservând caracterul propriu: *un Betleem al budiștilor*. Formele lexicalizate sunt nume comune, a căror origine de natură onomastică nu mai este cunoscută de către vorbitori (Leroy 2004: 20 sqq).

Din dorința de redare cât mai exactă a etimonului apare digraful *th*, un simplu marcaj grafic al relației cu originalul, de vreme ce sistemul fonetic al limbii române nu cuprinde dentale aspirate. Digraful, a cărui prezență era favorizată și de scrierea cu caractere chirilice (unde exista litera **Θ**), capabilă să redea aspirația consonantică, era preluat după etimonul grecesc (MS. 45, BB, HELIADE), slav (MS. 4389), latin (VULG. BLAJ) sau ebraic (BRIT. 1911/1921). Integrarea toponimului în sistemul onomastic românesc a dus la impunerea formei fără aspirație, adecvate particularităților fonetice și fonematice românești, așa cum apare în edițiile moderne. O primă astfel de formă, fără aspirație, apare totuși la Coresi și în *Palia de la Orăștie*, text de la sfârșitul secolului al XVI-lea, conceput de către traducători în vederea facilitării accesului cititorului la mesaj și lectură, prin operarea unei serii mai largi de adaptări la sistemul lingvistic românesc, inclusiv la nivelul numelor proprii.

2. Nivelul morfologic.

Adaptarea privește integrarea noului nume în sistemul onomastic românesc, prin renunțarea la marcajele originalului și exprimarea informației gramaticale cu mijloacele limbii-țintă. Astfel, urmărirea exprimării genitivului aceluiași toponim în mai multe texte biblice ilustrează procesul de integrare morfologică, de la forma copiată din greacă până la cea actuală, bine adaptată sistemului.

În manuscrisul milescian al Vechiului Testament sintagma *hatmanii Olivemas* este o preluare întocmai a formei numelui din greacă οἰὸν Ολιβεμας (SEPT. VEN.⁶), cu păstrarea desinenței de genitiv din limba greacă -ς. Varianta din tipăritura bucureșteană de la 1688, *feciorii Olivemasii*, încearcă să realizeze o primă formă de adaptare la sistemul românesc prin alipirea sufixul de genitiv -ii nu la rădăcina numelui, ci la versiunea din original și din manuscrisul milescian, păstrând așadar încă desinența de genitiv a numelui din greacă. Abia în ediția lui Samuil Micu forma corectă de nominativ, *Olivema*, va fi reconstituită, iar genitivul va căpăta aspect perfect integrabil sistemului onomastic românesc, *feciorii Olivemii*, fiind conservat și în edițiile ulterioare: *feciorii Olivemii* (B1914); *fiii Oholibamei* (ANANIA). Aceleași probleme de adaptare se pot observa la un alt nume propriu feminin, care, în cazul primelor ocurențe din manuscrisul milescian, este preluat împreună cu desinența -ς de genitiv grecesc, *feciorii Valas* după τῶν ὀλιῶν Βαλλάς (SEPT. VEN.). Edițiile următoare, *Biblia de la București* și cea a lui Samuil Micu, încearcă o adaptare la formele românești de genitiv, dar păstrează, la fel ca mai sus, și desinența grecească de genitiv la care alipesc sufixul -ii: *feciorii Valasii* (BB); *feciorii Valasii* (MICU). O formă bine integrată apare abia în ediția sinodală din 1914, când desinența casuală este adăugată direct rădăcinii numelui și nu desinențelor grecești: *feciorii Vallii*, formă păstrată și în edițiile ulterioare, cu diferențele apărute din reconstituirea numelui după etimonul ebraic: *feciorii Bilhăi* (ANANIA).

⁶ Traducerea milesciană a *Vechiului Testament* s-a realizat după textul grecesc al Septuagintei în ediția Frankfurt din 1597, dar, în această lucrare, pentru locurile care lipsesc din ediția Frankfurt, a fost utilizată Septuaginta editată la Veneția.

Adaptarea semantică

Acest tip de adaptare privește redarea în limba-țintă a sensului etimonului numelui propriu din limba-sursă. Adaptarea semantică estompează (chiar anulează în cazul apelativizării) funcția referențială a numelui, accentuând însă sensurile sale conotative, importante pentru înțelegerea symbolismului care decurge din actul numirii. Adaptarea de acest tip este mai puțin relevantă din perspectiva preluării numelor proprii biblice în limba română, fiind de cele mai multe ori o redare întocmai a formelor traduse deja din original. Traducătorii români au inovat puțin sau deloc în această privință. Cum se va vedea și din exemplul de mai jos, textul grecesc (și, în consecință, și cel slav) este cel care adaptează semantic cele mai multe nume, în timp ce biblia latină le transpune grafo-fonetic. Astfel, și în edițiile românești, cele mai multe nume adaptate semantic se întâlnesc în textele cu original grecesc, contrastând prin aceasta cu traduceri după versiunile latină sau ebraică ale bibliei. Tendința traducătorilor moderni, precum Bartolomeu Anania care urmează o versiune septuagintară, este însă de a elimina din textul propriu-zis numele adaptate semantic și de a utiliza transpuneri grafo-fonetice după onomastica ebraică. Formele traduse ale Septuagintei sunt redade în note explicative, compensând astfel pierderea conotațiilor numelui propriu transpus grafo-fonetic.

Apariția acestui tip de adaptare în textul grecesc este motivată de condițiile specifice ale traducerii efectuate pentru evreii din Alexandria în secolul al III î. Hr. Traducătorii Pentateuhului erau buni cunoscători de ebraică și au încercat să dea o traducere explicită în greacă care să cuprindă cât mai multe din sensurile textului ebraic (vezi Harl, Dorival et alii 2007). Echivalarea semantică a numelor proprii se înscrie în acest proces mai larg de transmitere nuanțată a valorilor de sens și simbolice ale textului ebraic: “The Greek translation of the Books of Moses is one of the earliest interpretation of the Pentateuch known to us” (Hayward 2005: 3). Ulterior, concepția traductologică s-a schimbat inclusiv în rândul revizorilor Septuagintei care au optat pentru o redare din ce în ce mai literală (revizia Aquila). În mod paradoxal forma cea mai liberă este și cea mai veche. Straturile mai recente ale textului septuagintar sunt expresia modificării spre formalism⁷ a concepțiilor traducătorilor (Harl, Dorival et alii 2007: 3). În plan onomastic, primii traducători ai Pentateuhului au redat numeroase nume proprii, din contexte cu valențe simbolice ale textului biblic, prin calchiere, în vederea exprimării sensurilor asociate formelor onomastice. Ulterior, odată cu predominarea literalismului⁸ în concepția revizorilor

⁷ Traducerea literală este în legătură cu concepția despre capacitatea limbii respective de a reda textul sacru. Pentru primii traducători ai Septuagintei greaca era o limbă în care textul sfânt putea fi scris (spre deosebire de aramaică, în care se puteau realiza doar comentarii orale ale Torei). Cu timpul s-a pierdut încrederea în capacitatea de expresie a textului grecesc, iar revizorii Septuagintei vor apropia textul acesteia din ce în ce mai mult de versiunea ebraică (vezi Harl, Dorival et alii 2007). Aceeași neîncredere în posibilitățile limbii de a exprima misterul textului sacru justifică și literalismul traducerilor în limbile vernaculare.

⁸ James Barr (1979: 291) distinge două niveluri de interpretare care apar în grade diferite în procesul traducerii: 1. O interpretare de bază prezentă în orice traducere și care vizează diferența lingvistică dintre cele două limbi și 2. O interpretare, mai complexă, de conținut care privește selectarea unui anumit nivel de semnificații considerat principal și adaptarea mesajului poziției hermeneutice

textului grecesc, unele adaptări semantice au fost înlocuite cu transpuneri grafo-fonetice ale formelor ebraice.

Bibliile românești care urmează textul grecesc preiau modalitatea de calchiere a numelor proprii, mai ales în structurile în care sensul etimonul este conotat simbolic. Analiza unui toponim astfel adaptat va ilustra jocul textului sacru cu valorile numelui propriu de marcă de identificare, descriere și simbol, și va evidenția măsura în care acest tip de adaptare este reprezentativ în primul rând pentru textul grecesc și, doar indirect, pentru textul românesc. Astfel, toponimul *Bethel* compus, pe de o parte, din *Beth-* însemnând ‘casă’ și indicând prezența unui templu în acel loc, element regășibil și în alte toponime precum *Bethleem* sau *Bethania*, și, pe de alta, din *-El* care trimite la Dumnezeu, este tradus prin Οἶκος θεοῦ în textul Septuagintei în scena confruntării lui Iacob. Comentatorii textului grecesc au evidențiat aici valoarea simbolică a acestei traduceri a numelui *Betel*. Istoria lui Iacob numit ulterior Israel din prima carte biblică este redată în textul Septuagintei ca istoria poporului evreu, “a prefiguring of Israel destiny” (Hayward 2005: 40), iar întâlnirea cu îngerul de la Betel se aseamănă cu cea a lui Moise cu Dumnezeu. Dorind să dea cititorului această impresie traducătorii vor reda toponimul prin Οἶκος θεοῦ, vorbind de un loc neconturat încă bine, căci textul trebuia să trimită cu gândul la locul unde, ulterior, Dumnezeu apare lui Moise. Termenul *loc* este suprasolicitat într-o povestire așa scurtă, fiind utilizat de șase ori, pentru a potența valoarea simbolică a semnificațiilor numelui Οἶκος θεοῦ. Legătura cu toponimul ebraic nu e pierdută, pentru că *Betel* este *casa lui Dumnezeu*, iar valorile sale semantice sunt puse în slujba semnificațiilor simbolice ale textului Septuagintei (Hayward 2005: 42-43). Textul este reprodus întocmai de traducerea românească a lui Nicolae Milescu.

Fac. 28: 17-19 καὶ ἐφοβήθη καὶ εἶπεν ὡς φοβερὸς ὁ τόπος οὗτος οὐκ ἔστιν τοῦτο ἀλλ’ ἢ οἶκος θεοῦ καὶ αὐτὴ ἡ πύλη τοῦ οὐρανοῦ (...) καὶ ἐκάλεσεν Ἰακωβ τὸ ὄνομα τοῦ τόπου ἐκεῖου Οἶκος θεοῦ. (SEPT. VEN.)

Fac. 28: 17-19 *Foarte strașnic iaste locul acesta; nu iaste acesta fără numai casa lui Dumnedzău și aceasta-i poarta ceriului; (...) Și numi numele locului aceleuia Casa lui Dumnedzău* (MS. 45).

Numele se transmite astfel, în forma adaptată semantic, și altor ediții de sorginte septuagintară până după 1914: *Casa lui Dumnezeu* (BB), *Casa lui Dumnezeu* (MICU), *casa lui Dumnezeu* (B1914). De asemenea, tot o variantă calchiată apare în manuscrisul 4389: *Casa lui Dumnezeu* preluând forma onomastică din Biblia de la Ostrog. Opțiunile traducătorilor se vor schimba după apariția primelor traduceri ale textului masoretic care păstrează formele adaptate grafo-fonetic cât mai

adoptate. Traducerea biblică literală realizează numai primul nivel, cel al diferențelor lingvistice, lăsând în seama cititorilor opțiunea în perceperea semnificațiilor. Justificarea se găsește, odată cu neîncrederea în capacitatea limbii-țintă de a reda complet semantica textului biblic, în refuzul limitării sensurilor profunde și multiple ale textului sacru la o singură interpretare, cea a traducătorilor (Barr 1979: 290-291).

aproape de original: *Bethel* (BRIT. 1911/1921), *Betel* (CORN. 1921/ 1926, RADU-GAL.). Edițiile care vor urma, realizate după textul grecesc, vor adopta maniera redării conjugate atât a formei adaptate grafo-fonetic, prezentă în text, cât și cea adaptată semantic, aflată în notă. Astfel, în traducerea după Septuaginta a lui Bartolomeu Anania, forma *Betel* se găsește în textul biblic propriu-zis, iar traducerea componentelor sale, așa cum figurează de fapt în textul grecesc, se află în notă: *Casa lui Dumnezeu*. În evoluția textului biblic românesc, formele onomastice adaptate grafo-fonetic se vor impune în fața celor adaptate semantic din necesitatea menținerii identității referentului, precum în originalul ebraic. Trebuie menționat că traducerile după textul Vulgatei (*Palia de la Orăștie*, după originale maghiar și latin, și *Vulgata de la Blaj*, după original latin), deși au situații de adaptări semantice ale unor forme onomastice, prezintă astfel de ocurențe mult mai rar. În textul latin onomastica ebraică este adaptată grafo-fonetic și astfel se transmite și versiunilor românești:

Fac. 28: 17-19 *Quam terribilis est, inquit, locus iste: non est hic aliud nisi domus Dei et porta caeli. [...] Appellavitque nomen urbis Bethel, quae prius Luza vocabantur* (VULG.).

Fac. 28: 17-19 „*Câtu-i de înfricoșat – au zis – locul acesta! Nu-i altăceva aceasta, fără casa Domnului și poarta cerului.*”[...] *Și au chemat numele cetății Vethil, care mai înainte să chema Luza* (VULG. BLAJ).

Prin acest tip de adaptare care favorizează latura semantică edițiile septuagintare și cele care preiau textul slav se disting de cele cu original latin sau ebraic.

Aspectul formal al numelor proprii este relevant pentru modul cum traducătorii au redat în onomastica biblică românească fonetica/ ortografia formelor din original, semnificațiile categoriale, gramaticale și chiar conotațiile (de natură culturală/ confesională) acestora, așa încât studiul procesului său de adaptare în limba română să cuprindă întreaga sa complexitate de semn lingvistic deplin, cu funcționare specifică în sistemul lingvistic românesc. Adaptarea semantică, deși de cele mai multe ori simplă preluare după original, poate fi analizată și în textul românesc din perspectiva modului în care valorile simbolice ale originalului sunt redade în traducere.

Bibliografie

Izvoare și lucrări de referință

- ANANIA = *Biblia sau Sfânta Scriptură*. Ediție jubiliară a Sfântului Sinod, versiune diortosită după Septuaginta, redactată și adnotată de Bartolomeu Valeriu Anania, București, 2001.
- B1914 = *Biblia adecă dumnezeiasca Scriptură a legii Vechi și a Celei Nouă*, tipărită în zilele majestății sale Carol I [...], ediția Sfântului Sinod, București, Tipografia cărților bisericesti, 1914.
- B1944 = *Biblia sau Sfânta Scriptură*, după textul grecesc al Septuagintei, [...] cu binecuvântarea Sfântului Sinod, ediția a II-a, București, 1944.

- B1968 = *Biblia sau Sfânta scriptură*, tipărită [...] cu aprobarea Sfântului Sinod, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă al BOR, 1968.
- BB = *Biblia adecă Dumnezeiasca Scriptură a ceii Vechi și ale ceii Noao Leage, toate care s-au tălmăcit duple limba elinească spre înțelegerea limbii rumânești, cu porunca preabunului Domn Ioan Șarban Cantacuzino Basarabă Voievod...*, București, 1688. Retipărită după 300 de ani în facsimil și transcriere [...], București, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă al BOR, 1988.
- BE = Jürgen Schweinnen, *Biblische Eigennamen. Gottes-, Personen- und Ortsnamen im Alten Testament*, Hänssler, Neuhausen/ Stuttgart, 1995.
- BRIT. 1911 = *Sfânta Scriptură a Vechiului și Noului Testament*. Tipărită cu spesele Societății de Biblii Britanică și Străină, București, Str. Salcânilor 2, 1911.
- BRIT. 1921 = *Sfânta Scriptură a Vechiului și Noului Testament*. Edițiune nouă revizuită după testurile originale și publicată de Societatea Biblică pentru Britania și Străinătate, București, 1921.
- CORESİ TETRAEV. = Coresi, *Tetraevanghelul tipărit de Coresi, Brașov, 1560-1561, comparat cu Evangheliarul lui Radu de la Mănăcești*. Ediție alcătuită de Florica Dumitrescu, București, 1963.
- CORN.1921 = *Biblia sau Sfânta Scriptură a Vechiului și Noului Testament*, tradusă de D. Cornilescu, București, Societatea Evanghelică Română, 1921.
- CORN.1926 = *Biblia sau Sfânta Scriptură a Vechiului și Noului Testament*, București, Societatea Biblică pentru Răspândirea Bibliei în Anglia și Străinătate, 1926.
- DB = *A dictionary of the Bible. Dealing with its Language, Literature and Context Including the Biblical Theology*, edited by James Hastings with the assistance of John Selbie, A. B. Davidson, S. R. Driver, H. B. Swete, Hendrickson Publishers, 1988.
- DLR = *Dicționarul limbii române*, ediție anastatică după *Dicționarul limbii române (DA)* și *Dicționarul limbii române (DLR)*, vol. XVIII, București, Editura Academiei Române, 2010.
- HELIADÉ = *Biblia Sacra que coprinde Vechiul și Noul Testament după quei septedeci, tradusa din hellenesce dupo editia typarita in Athene 1843 sub preveghierea Synodului sacru al Helladei de I. Heliade R., Paris, in typographia lui E. Voitelain si comp.....*, Paris, 1859.
- MICU = *Biblia, adecă Dumnezeiasca Scriptură a Legii Vechi și a ceii Noao, care s-au tălmăcit de pre limba elinească pre înțalesul limbii românești (...)*, Blaj, 1975.
- MS. 45 = Biblioteca Filialei Cluj a Academiei Române, fondul Blaj, manuscrisul românesc nr. 45; conține traducerea integrală a Vechiului Testament, efectuată de Nicolae Milescu și revăzută de un anonim în a doua jumătate a secolului al XVII-lea.
- MS. 4389 = Biblioteca Academiei Române, manuscrisul românesc nr. 4389; conține traducerea integrală a Vechiului Testament, efectuată după slavonă și latină de un anonim muntean, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea.
- NITZ. = *Biblia sau Sfânta Scriptură...*, traducere de N. Nitzulescu, 1908.
- NTB = *Noul Testament sau Împăcarea cu Leagea noao a lui Iisus Hristos Domnului nostru. Izvodit cu mare socotință, den izvod grecescu și slovenescu pre limbă rumânească...*, Bălgrad, 1688 [ediție modernă: Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Alba Iuliei, 1988].
- OSTROG. = *Библия, сиречь Ветхаго и Новаго Завета по языку словенскоу* (...), Ostrog, 1581.
- PO = *Palia de la Orăștie (1581–1582)*. Text, facsimile, indice, ediție îngrijită de Viorica Pamfil, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1968.

- RADU-GAL. = *Biblia, adică Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului și a Noului Testament, tradusă după textele originale ebraice și grecești de preoții profesori Vasile Radu și Gala Galaction, din înalta inițiativă a Majestății sale Regelui Carol II*, București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, 1938 (ediția a II-a, 1939).
- SEPT. = *Septuaginta, id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes*. Edidit Alfred Rahlfs, Stuttgart, 1967.
- SEPT. FRANKF. = *Τῆς Θείας Γραφῆς Παλαιᾶς Δηλαδῆ καὶ Νέας Διαθήκης ἀπάντα – Divinae Scripturae nempe Veteris ac Novi Testamenti omnia, Graece, a viro doctissimo recognita et emendata, variisque lectionibus aucta et illustra, Frankofurti ad Moenum, apud Andreae Wecheli haeredes, 1597.*
- SEPT. LOND. = *Ἡ Παλαιὰ Διαθήκη κατὰ τοὺς Ἑβδομήκοντα, Vetus Testamentum Graecum, ex Versione Septuaginta Interpretum [...]*, Londini, excudebat Rogerus Daniel, prostat autem venale apud Joannem Martin & Jacobum Allestrye, 1653.
- SEPT. VEN. = *Ἡ Θεία Γραφή δηλαδῆ Παλαιᾶς καὶ Νέας Διαθήκης ἅπαντα, Divina Scriptura nempe Veteris ac Novi Testamenti omnia [...]*, παρὰ Νικολάω Γλυκεῖ [...], Venetiis MDCLXXXVII.
- ȘAGUNA = *Biblia, adică Dumnezeiasca Scriptură a legii cei vechi și a cei noao*, tipărită (...) sub privegherea și cu binecuvântarea excelenței sale, prea sfințitului Domn Andreiu, Baron de Șaguna, Sibiu, 1956-1958.
- VULG. = *Bibliorum Sacrorum iuxta Vulgatam clementinam nova editio [...]*, curavit Aloisius Grammatica, Typis polyglotis Vaticanis, 1929.
- VULG. BLAJ = *Biblia Vulgata Blaj 1760-1761*, vol. I-V, București, Editura Academiei Române, 2005.

Literatură secundară

- Andriescu 1988: Alexandru Andriescu, *Locul Bibliiei de la București în istoria culturii, literaturii și limbii române literare*, în *Biblia de la București (1688)*, Pars I, *Genesis*, în seria *Monumenta linguae Dacoromanorum*, Iași (Universitatea „Al. I. Cuza”, Albert-Ludwigs-Universität-Freiburg).
- Barr 1979: James Barr, *The Typology of Literalism in Ancient Biblical Translations*, în „Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, philologisch-historische Klasse”, Göttingen.
- Chindriș, Iacob 2007: Ioan Chindriș, Niculina Iacob, *Petru Pavel Aron*, Blaj, Editura Astra.
- Cristureanu 2006: Alexandru Ovidiu Cristureanu, *Aspecte ale onomasticii românești în secolele al XIX-lea și al XX-lea, influența curentului „latinist” în domeniul numelor proprii*, prefață de Mircea Borcilă, ediție de Ana Cristurean, Diana Cristurean și Vasile Lechințan, Cluj-Napoca, Editura Napoca Star.
- Eco 2007: Umberto Eco, *Dire presque la même chose. Expériences de traduction*, traduit de l'italien par Myriem Bouzaher (ediția italiană 2003), Paris, Bernard Grasset.
- Leroy 2004: Sarah Leroy, *De l'identification à la catégorisation. L'antonomase du nom propre en français*, Louvain/ Paris/ Dudley, MA, Éditions Peeters.
- Haja 2005: Gabriela Haja, *Terminologia teatrală românească*, Iași, Editura Timpul.
- Harl, Dorival et alii 2007: Marguerite Harl, Gilles Dorival, Olivier Munnich, *Septuaginta. De la iudaismul elenistic la creștinismul vechi*, traducere din limba franceză și îngrijire ediție Mihai Valentin Vladimirescu (prima ediție 1988), București, Editura Herald.
- Hayward 2005: C.T.R. Hayward, *Interpretations of the Name Israel in Ancient Judaism and Some Early Christian Writings. From Vistorious Athlete to Heavenly Champion*, Oxford University Press.

- Nida 1959: Eugene A. Nida, *Principles of Translation as Exemplified by Bible Translating*, în *On Translation*, Massachusetts, Cambridge, Harvard University Press.
- Ștef 1962: Felicia Vanț-Ștef, *Morfologia istorică greacă*, București, Editura Didactică și Pedagogică.
- Tomescu 2001: Domnița Tomescu, *Numele de persoană la români. Perspectivă istorică*, București, Editura Univers Enciclopedic.
- Ursu 2003: N. A. Ursu, *Noi informații privitoare la manuscrisul autograf și la textul revizuit al „Vechiului Testament” tradus de Nicolae Spătarul (Milescu) în Contribuții la istoria culturii românești în secolul al XVII-lea. Studii filologice*, Iași, Editura Cronica.

The Proper Name in the Process of Biblical Translation

The paper presents the types of proper names' adaptation in the Romanian biblical texts. The translation of onomastic terms has to render, on the one hand, the referential function of proper names and, on the other, the connotative meanings implied in the etymon of the name and relevant in some symbolic contexts of the sacred texts. Also, the new onomastic term has to accommodate with the Romanian grammatical system and to undergo a series of formal transformations. We can distinguish two main modalities of proper names' adaptation in the Romanian biblical texts: formal adaptation (grapho-phonetical and morphological) and semantic adaptation. The first type is represented in this article by the variety of forms of toponym *Betleem*, which has old occurrences as *Vitleem* and *Vifleim* resembling the Slavonic and Greek etymon. These old forms changed in the XIXth century in the same time with the whole process of modernization of the Romanian language, in general, and the biblical text, in particular. On the morphological level, the integration of the new name in the Romanian onomastic system concerns the replacement of the original morphological items with those of the target language. The initial occurrences of names are still preserving some Greek endings while the modern ones became perfectly fitted to our system. The second type of adaptation is represented by the translation of the toponym *Betel* (*the house of God*) related with the semantics and symbolism of the biblical text. In the evolution of the Romanian sacred text the grapho-phonetically adapted names are preferred in stead of those semantically adapted because of the necessity of maintaining the identity of the referent.